

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/50/95-98>

Tusi Məhərrəmzadə
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-3760-4434>
mhrrmzadet@gmail.com

Siyasi-iqtisadi sanksiyaların tətbiqi prosesində insan haqlarının qorunmasına yeni yanaşmalar

Xülasə

Bu elmi məqalədə müasir dövrdə qloballaşmanın siyasi və iqtisadi əlaqələrə göstərdiyi təsirləri, eləcə də bu çərçivədə beynəlxalq sanksiyaların aktuallığını eləcə də insan haqlarının qorunması məsələsini analitik baxımdan təhlil etməyə yönəlmişdir. Qloballaşma ilə bağlı beynəlxalq qarşılıqlı əlaqələrin daha da güclənməsi, tətbiq edilən sanksiyaların təsirini yalnız hədəf dövlətlərlə məhdudlaşdırmır, həm də qlobal və regional səviyyələrdə institusional dəyişikliklərə yol açır. Hazırda beynəlxalq hüququn qeyri-hərbi məcburiyyət alətlərindən biri kimi çıxış edən sanksiyaların icra mexanizmləri, hüquqi əsasları və humanitar nəticələri bir çox hallarda hüquqşünaslar və siyasətçilər arasında fikir ayrılığına səbəb olur. Məqalədə siyasi və iqtisadi sanksiyaların təsnifatı, hüquqi əsasları və beynəlxalq təşkilatların tətbiq siyasətləri (BMT, Avropa İttifaqı, Afrika İttifaqı, ABŞ və s.) sistemli şəkildə təhlil edilmişdir. Beynəlxalq təşkilatların sanksiya siyasətləri hüquqi baza, icra mexanizmi və effektivlik baxımından müqayisə olunmuş, sanksiyaların insan hüquqları və vətəndaş cəmiyyətinə təsiri geniş şəkildə təhlil edilmişdir.

Bu tədqiqatın nəticələri göstərir ki, beynəlxalq sanksiyalar təkcə siyasi təsir alətləri kimi deyil, həm də beynəlxalq hüququn daha geniş institusional mənzərəsi çərçivəsində struktur məqsədə xidmət edir. Buna baxmayaraq, onların sosial və humanitar nəticələrinin minimuma endirilməsi və əsas hüquqi standartların gücləndirilməsi daha şəffaf, əhatəli və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin həyata keçirilməsini tələb edir. Tədqiqatın nəticələri beynəlxalq hüquqi çərçivələri inkişaf etdirmək və insan hüquqlarının ümumi müdafiəsini gücləndirmək üçün dəyərli fikirlər təklif edir.

Açar sözlər: *beynəlxalq hüquqi çərçivələr, beynəlxalq sanksiyalar, insan hüquqları, iqtisadi məhdudiyyətlər, hüquqi baza*

Tusi Maharramzadeh
Baku State University
<https://orcid.org/0009-0009-3760-4434>
mhrrmzadet@gmail.com

New Approaches to Protecting Human Rights in the Process of Applying Political and Economic Sanctions

Abstract

This scientific article aims to analyze the effects of globalization on political and economic relations in the modern era, as well as the relevance of international sanctions in this context, as well as the issue of protecting human rights from an analytical perspective. The further strengthening of international interactions related to globalization does not limit the impact of the sanctions applied only to the target states, but also opens the way to institutional changes at the global and regional levels. Currently, the implementation mechanisms, legal bases and humanitarian consequences of sanctions, which act as one of the non-military coercive instruments of international law, often cause disagreements between lawyers and politicians.

The article systematically analyzes the classification of political and economic sanctions, their legal bases and the implementation policies of international organizations (UN, European Union,

African Union, USA, etc.). The sanctions policies of international organizations are compared in terms of legal basis, implementation mechanism and effectiveness, and the impact of sanctions on human rights and civil society is widely analyzed.

The results of this study show that international sanctions serve not only as instruments of political influence, but also serve a structural purpose within the broader institutional landscape of international law. However, minimizing their social and humanitarian consequences and strengthening basic legal standards requires the implementation of more transparent, inclusive and effective governance mechanisms. The results of the study offer valuable insights for developing international legal frameworks and strengthening the overall protection of human rights.

Keywords: *international legal frameworks, international sanctions, human rights, economic restrictions, legal framework*

Giriş

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində siyasi və iqtisadi sanksiyalar dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların beynəlxalq hüquq normalarını pozan, sülh və təhlükəsizliyə təhdid yaradan və ya insan hüquqlarını pozan subyektlərə qarşı həyata keçirdikləri qeyri-hərbi xarakterli məcburetmə tədbirləridir. Sanksiyalar dövlətlərarası münaqişələrin idarə olunmasında, beynəlxalq hüququn icrasında və global etik dəyərlərin müdafiəsində mühüm vasitə rolunu oynayır. Onlar siyasi təzyiqin, iqtisadi izolyasiyanın və hüquqi məhdudiyyətlərin kombinasiyası şəklində tətbiq oluna bilər. Sanksiyaların tətbiqinin əsas məqsədi müəyyən bir davranış modelinə təsir göstərmək və hədəf subyektini beynəlxalq hüquqa, insan hüquqları normalarına və beynəlxalq təşkilatların qərarlarına əməl etməyə məcbur etməkdir. Bununla yanaşı, sanksiyalar vasitəsilə beynəlxalq ictimaiyyət bir növ signal verir ki, hüquq pozuntuları və ya təcavüzkar davranışlar cəzasız qalmayacaqdır.

Tədqiqat

Sanksiyaların tətbiqi prosesində insan haqlarının qorunması məsələsi. Sanksiyaların tətbiqi üçün əsas hüquqi çərçivə BMT Nizamnaməsinin VII fəslində müəyyən olunmuşdur. Bu fəslin 41-ci maddəsinə əsasən, Təhlükəsizlik Şurası beynəlxalq sülhə təhdid yaradan hallarda hərbi olmayan məcburetmə tədbirləri – o cümlədən iqtisadi, diplomatik və maliyyə sanksiyalarının tətbiqinə qərar verə bilər. Bu sanksiyalar BMT-yə üzv dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır və beynəlxalq hüququn aliliyinə əsaslanır. Bu baxımdan, yalnız BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul olunmuş sanksiyalar mübahisəsiz beynəlxalq legitimliyə malik sayılır. Digər tərəfdən, sanksiyaların tətbiqi dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq və suverenliyə hörmət prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. BMT Nizamnaməsinin 2(7)-ci maddəsinə uyğun olaraq, BMT və onun orqanları dövlətlərin daxili yurisdiksiyasına müdaxilə etməməli və bu prinsipi pozacaq tədbirlər görməməlidir. Bu prinsip sanksiyaların yalnız beynəlxalq hüquqi çərçivədə və kollektiv şəkildə tətbiqinin vacibliyini göstərir. Birtərəfli və ya koalisiya əsaslı sanksiyalar bu səbəbdən hüquqi mübahisələrə səbəb olur və bir çox hallarda qeyri-legitim hesab edilir (Biersteker, & Eckert, 2008, s. 5).

Sanksiyaların hüquqi qiymətləndirilməsi zamanı onların insan hüquqlarına təsiri də nəzərə alınmalıdır. Beynəlxalq insan hüquqları sənədləri – xüsusilə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948), Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966) və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt (1966) – bu sahədə əsas hüquqi çərçivəni təşkil edir. Sanksiyalar nəticəsində mülki əhalinin ərzaq, dərman, enerji və digər əsas ehtiyacları çıxış imkanlarının məhdudlaşdırılması bu hüquqların pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan, sanksiyaların tətbiqi zamanı humanitar istisnaların təmin olunması beynəlxalq hüququn tələbidir. Siyasi-iqtisadi sanksiyalar müasir beynəlxalq münasibətlərdə yalnız siyasi təzyiq vasitəsi kimi deyil, həm də global iqtisadi sabitliyə təsir edən ciddi bir mexanizm kimi çıxış edir.

Bu sanksiyalar müəyyən dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarını pozan və ya insan hüquqlarını kobud şəkildə pozan davranışlarına cavab olaraq tətbiq edilir. Onlar, bir qayda olaraq, ticarət, maliyyə, enerji və investisiya sahələrini hədəfə alır və bu səbəbdən də təsir dairəsi yalnız bir ölkə ilə məhdudlaşmır. Beynəlxalq iqtisadi sistemdə, xüsusilə də tədarük zəncirləri, enerji bazarları və maliyyə axınlarında geniş rezonans doğurur. İqtisadçı A.Giddens qeyd edir ki, çağdaş qloballaşma

şəraitində bir ölkəyə qarşı tətbiq olunan iqtisadi sanksiyalar, həmin ölkənin regional və global integrasiyada oynadığı rola görə bütöv iqtisadi sistemdə zəncirvari təsir yarada bilər. Sanksiyaların insan hüquqlarına təsiri yalnız hüquqi və sosial müstəvidə deyil, eyni zamanda psixososial, mədəni və struktur baxımdan da çoxşaxəli və dərin nəticələrə səbəb olur.

Ənənəvi yanaşmalarda bu təsirlər əsasən ərzaq, dərman və tibbi xidmətlərə çıxış imkanları ilə məhdudlaşdırılsa da, müasir yanaşmalar göstərir ki, sanksiyalar cəmiyyətin psixoloji sağlamlığına, vətəndaş iştirakçılığına və hüquqi institutların dayanıqlılığına da ciddi təsir göstərir. İqtisadi təzyiq şəraitində yaşayan əhali qrupları arasında sosial stress, depressiv hallar və ümitsizlik sindromu artır. Bu hallar cəmiyyətin ümumi motivasiyasını azaldır, sosial qarşılıqlı etimadı zəiflədir və hüquqların müdafiəsi üçün zəruri olan vətəndaş cəmiyyətini passivləşdirir. Psixoloji zəifləmə eyni zamanda gənc nəslin təhsil və inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırır, nəsillərarası sosial bərabərsizliyi dərinləşdirir.

Beləliklə, sanksiyaların təsiri yalnız cari dövr üçün deyil, uzunmüddətli dövrdə də insan hüquqları kontekstində mənfi nəticələr doğurur. Sanksiyalar beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən hüquq pozuntularına cavab olaraq istifadə olunan qeyri-hərbi vasitə olsa da, onların insan hüquqları üzərində yaratdığı təsirlər çox zaman müzakirəyə açıq və ziddiyyətli olur (Abdulkarim, & Musa, 2023; Şəkəreliyev, 2009; Hacıyeva, & Məmmədov, 2023).

Bu tədbirlər ilkin olaraq siyasi və ya hərbi qərarverici strukturları hədəflərsə də, praktikada onların təsiri daha geniş sosial təbəqələrə, xüsusilə də əhəlinin zəif və həssas təbəqələrinə yönəlir. Nəticədə, sanksiyalar bir çox fundamental insan hüquqlarının pozulmasına səbəb olur. Ən çox təsirə məruz qalan hüquqlar sırasında sağlamlıq, qida, təhsil və yaşayış hüquqları xüsusi yer tutur. Sanksiyalar nəticəsində idxal və maliyyə əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması ərzaq və dərman təminatında ciddi çatışmazlıqlara gətirib çıxarır. Məsələn, İran üzərinə tətbiq olunan beynəlxalq sanksiyalar nəticəsində 2019-cu ildə ölkədə xərcəng və talassemiya xəstələrinin müalicəsində istifadə olunan dərmanların çatışmazlığı 30%-ə qədər artmışdır (Səmədov, 2024, s. 53).

Siyasi və iqtisadi sanksiyalar beynəlxalq münasibətlərdə qeyri-hərbi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edilsə də, onların mülki əhali üzərində yaratdığı humanitar təsirlər sanksiyaların effektivliyinə və legitimliyinə dair ciddi suallar doğurur. Humanitar böhran – geniş əhali qruplarının ərzaq, su, tibbi yardım, sığınacaq və digər əsas xidmətlərə çıxış imkanının məhdudlaşması ilə müşayiət olunan ciddi sosial fəsadlar toplusudur. Bu vəziyyət, sanksiyalar nəticəsində dövlətlərin iqtisadi və institusional imkanlarının zəifləməsi fonunda daha da kəskinləşir. Sanksiyalar beynəlxalq hüquqa əsaslansa da, onların tətbiqi zamanı humanitar hüquq prinsipləri, xüsusilə də “mütənasiblik” və “mülki əhəlinin qorunması” meyarları hər zaman nəzərə alınır.

Nəticədə, bir çox hallarda sanksiyalar nəzərdə tutulan siyasi rejimləri hədəf almaq əvəzinə, əhəlinin rifah səviyyəsinə, səhiyyə sistemində, təhsil imkanlarına və ərzaq təhlükəsizliyinə ciddi zərər vurur (Əliyev, 2019; İbadov, 2024; Baylis, Smith, & Owens, 2020). Bu təsirlər həm də qaçqın axınının artması, regional qeyri-sabitliyin dərinləşməsi və sosial strukturun zəifləməsi ilə nəticələnə bilər. İqtisadi sanksiyalar beynəlxalq münasibətlər sistemində qeyri-hərbi təzyiq aləti kimi geniş tətbiq olunur. Onların əsas məqsədi hüquq pozuntularına yol verən dövlətlərin davranışlarını dəyişmək və beynəlxalq hüquq normalarına əməl edilməsinə nail olmaqdır. Lakin çox vaxt bu alətlərin tətbiqi nəticəsində ortaya çıxan sosial və institusional təsirlər gözlənilən nəticələri doğurmur və əksinə, vətəndaş cəmiyyəti strukturlarını zəiflədir.

Müasir dövrdə qloballaşmanın iqtisadi, siyasi və hüquqi münasibətlərə göstərdiyi çoxşaxəli təsirlər sanksiya siyasətində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Artıq dövlətlərarası qarşılıqlı asılılıqlar, transsərhəd kapital və informasiya axınları, global tədarük zəncirlərinin mürəkkəbliyi klassik sanksiya mexanizmlərinin effektivliyini zəiflədir.

Digər tərəfdən, insan hüquqlarının beynəlxalq hüquqda mərkəzi yer tutması, sanksiya tədbirlərinin bu hüquqlarla uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. Bu kontekstdə sanksiyaların həm hüquqi-legitim əsaslar baxımından, həm də sosial humanitar nəticələrə görə yenidən qiymətləndirilməsi vacib sayılır. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə sanksiyalar əsasən insan hüquqlarının müdafiəsi, beynəlxalq hüquq normalarının icrası və təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə tətbiq edilir (Hacıyeva, & Məmmədov, 2023; Mustafayeva, 2024; Şəkəreliyev, 2009; Baylis, Smith, & Owens,

2020; Bazzani, Ferrari-Visca, & Bindschedler, 2024). Lakin normativ baza ilə praktiki mexanizmlər arasında yaranan uyğunsuzluqlar bu vasitənin legitimliyini və effektivliyini sual altına alır. Bu səbəbdən, sanksiyaların insan hüquqları ilə uyğunluğunun təmin olunması üçün yeni hüquqi-nəzarət mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Nəticə

Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri hüququn mübahisəsiz tətbiqidir. Lakin siyasi-iqtisadi sanksiyaların tətbiqi hallarında bu prinsipin pozulması istisna deyil. BMT Nizamnaməsi və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası kimi əsas hüquqi sənədlərdə sanksiyaların məqsədyönlü və proporsional olması tələb olunsada, praktikada sanksiyalarla insan hüquqları arasında konflikt hallarına tez-tez rast gəlinir. Bu səbəbdən hüquq müdafiə institutları ilə sanksiya siyasəti arasında koordinasiya zərurəti yaranır. Əsas diqqət tələb edən istiqamətlərdən biri “əvvəlcədən hüquqi rəylərin alınması” mexanizmidir. Belə ki, hər hansı sanksiya tətbiq olunmazdan öncə beynəlxalq hüquq üzrə müstəqil ekspert qrupları tərəfindən hüquqi əsaslandırılmış rəy hazırlanmalı və bu rəydə sanksiyanın insan hüquqlarına təsiri konkret şəkildə qiymətləndirilməlidir. Məsələn, Avropa İttifaqının Xarici Fəaliyyət Xidməti (EEAS) nəzdində yaradılmış müvəqqəti hüquqi qrup 2021-ci ildə Myanmara qarşı tətbiq edilən fərdi sanksiyalarla bağlı hüquqi uyğunsuzluqları aşkar etmiş və bunun nəticəsində sanksiyalar yenidən qiymətləndirilmişdir. Həmçinin, sanksiyalara məruz qalan dövlətlərin vətəndaşlarının hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə regional hüquqi ombudsman institutlarının səlahiyyətləri genişləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abdulkarim, A., & Musa, I. G. (2023, December). The legitimacy of international law: Challenges and the emerging issues. *Journal of Global Social Science*, 4(16), 14–34.
2. Baylis, J., Smith, S., & Owens, P. (2020). *The globalization of world politics: An introduction to international relations* (8th ed.). Oxford University Press.
3. Bazzani, C., Ferrari-Visca, R., & Bindschedler, S. (2024, September 20). Sanctions: Switzerland. In *ICLG - Sanctions 2025* (Switzerland Chapter).
4. Biersteker, T. J., & Eckert, S. (2008). *Countering the financing of terrorism*. Routledge.
5. Elm və Təhsil Nazirliyi. İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu. (2025). *Yaşıl və rəqəmsal transformasiyalar: Qarşılıqlı təsirləri, pozitiv və neqativ aspektləri. Məqalələr toplusu*.
6. Əliyev, R. Z. (2019). İqtisadi sanksiyaların tətbiqini tənzim edən beynəlxalq hüquqi normalar. *İctimai Elmlər üzrə Hüquqi Araşdırmalar Jurnalı*, (61), 24–32.
7. Hacıyeva, A., & Məmmədov, M. (2023). *Dünya iqtisadiyyatı. Dərs vəsaiti*. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
8. İbadov, Ş. B. (2024). *Qloballaşma və onun müasir siyasi proseslərə təsiri*.
9. Mustafayeva, S. (2024). “New English” in a globalizing world. *VII Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları: “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və dözümlülük ideologiyası” (Ümummilli liderin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş konfrans)*.
10. Səmədov, C. (2024). Xarici siyasi təzyiq vasitəsi kimi iqtisadi sanksiyaların tətbiqi və nəticələri. *Beynəlxalq ictimai-siyasi, elmi-nəzəri jurnal*, (5), 83–92.
11. Süleymanova, E., & Əliyev, Z. (2014). *İnsan hüquqları: Mühazirələr toplusu. Dərs vəsaiti*.
12. Şəkəreliev, A. Ş. (2009). *Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər*.

Daxil oldu: 03.07.2025

Qəbul edildi: 14.10.2025